
ПРО НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ, ВАК УКРАЇНИ ТА НАУКОМЕТРИЧНІ СИСТЕМИ (ДО ПИТАННЯ ПРО ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ ПЕРІОДИЧНИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ)

А.І. Радченко,
ВД "Академперіодика"
НАН України

На виконання одного з пунктів резолюції II Науково-практичної конференції "Наукова періодика: традиції та інновації", яка відбулась 8 червня 2011 року в Києві, було створено робочу групу для вивчення питання щодо оформлення пристатейних переліків використаних джерел — списків літератури у наукових періодичних виданнях.

Серед нормативних документів Вищої атестаційної комісії України, чинних на сьогодні, оформлення результатів наукових досліджень у вигляді публікацій нормується наказом № 178 від 04.04.2000 "Про опублікування результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та про їх апробацію" (зі змінами та доповненнями). Пунктом 7 встановлюються вимоги до періодичних друкованих наукових фахових видань, за умови дотримання яких видання може бути включено до такого переліку. Зокрема, у підпункті 7.9 зазначено: "Повне дотримання вимог до редакційного оформлення фахового видання згідно з чинними державними стандартами України".

Наполягаючи на обов'язковому дотриманні вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1 — 2003, IDT)" ВАК України наводив у нормативних документах і роз'ясненнях до них приклади з різних частин стандарту, що суперечать одні одним, ускладнивши таким чином упровадження стандарту.

У розділі 3 Закону України "Про стандартизацію" від 17.05.2001 № 2408-III (стаття 11 "Нормативні документи із стандартизації і застосування стандартів") зазначено: "Стандарти застосовуються на добровільній основі, за винятком випадків, коли застосування цих стандартів вимагають технічні регламенти".

"Технічний регламент — закон України або нормативно-правовий акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, у якому визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. Він може також містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва" (Закон України "Про

стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності" від 01.12.2005 № 3164-IV, стаття 1).

Відповідного технічного регламенту щодо застосування ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1 — 2003, IDT)", дотримання якого вимагав ВАК України, на сьогодні немає.

У пункті 1 ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1 — 2003, IDT)" зазначено: "Стандарт не розпротрається на бібліографіческие ссылки" (українською — бібліографічні посилання).

Довідкова фахова література з видавничої справи чітко розмежує поняття "бібліографічний запис", "бібліографічний опис" і "бібліографічне посилання". Останнє є частиною бібліографічного апарату, до якого входять власне бібліографічні посилання та пристатейні (прикнижкові) бібліографічні списки чи покажчики.

Бібліографічні посилання — це тематично не відібрані бібліографічні відомості про джерела цитат, фактів, іншої інформації, що пов'язані з певними місцями тексту умовними позначеннями (цифрами, зірочками чи зазначенням прізвища автора та року видання).

Пристатейні (прикнижкові) бібліографічні списки (покажчики) — це тематично відібраний систематизований перелік бібліографічних відомостей щодо використаної, цитованої чи рекомендованої літератури, пов'язаних із основним текстом цифровими порядковими номерами чи зазначенням прізвища автора (початкового слова назви) та року видання.

Вочевидь, у випадку наукових публікацій у періодичних виданнях ми маємо справу саме з бібліографічними посиланнями, а не з бібліографічними описами, тож вимоги вказаного державного стандарту поширювати на них не доцільно.

Сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглядуваний або згадуваний у тексті документ повинна бути достатньою для його загальної характеристики, розпізнання та пошуку.

Саме на це й орієнтовані пристатейні списки та на використання їх у наукометричних дослідженнях. Тобто, вони мають бути придатними до визначення цитування машинним способом (повторення цитованих джерел у інших публікаціях). Жодна з наявних світових систем машинного опрацювання наукової періодики не може "розбирати" записи, зроблені за ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1 — 2003, IDT)". Наприклад тому, що не читає символи "/" або " — ", а також тому, що не працює з кириличними шрифтами.

Таким чином, вимога щодо застосування цього стандарту під час складання бібліографічних посилань у пристатейних списках у періодичних наукових фахових виданнях фактично унеможлиблює входження цих видань до світових наукометричних баз даних.

У Господарському кодексі України вказано, що в разі виготовлення продукції на експорт дозволяється дотримання інших вимог, якщо вони не суперечать законодавству України в частині вимог до процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування на території України.

Для входження у світові наукометричні чи реферативні бази даних слід укладати зазначені списки відповідно до вимог провідних світових видавців наукової літератури чи наукових бібліотек. Більшість баз підтримує бодай декілька стандартів. Наприклад, *Scopus* підтримує вісім таких стандартів: *APA — American Psychological Association, Council of Biology Editors — CBE, Chicago 15-th Edition (Author-Date System), Harvard, Harvard — British Standard, MLA (Modern Language Association), NLM — National Library of Medicine, Uniform Requirements for Manuscripts Submitted to Biomedical Journals*. Стандарти Гарвардського університету та Бібліотеки Конгресу США у світі застосовують найбільше. Рекомендації щодо їх використання наявні у відкритому доступі на ресурсах провідних світових видавців наукової літератури, баз даних, багатьох зарубіжних наукових установ і вищих навчальних закладів. Також у мережі Інтернет розміщені безкоштовні програми, які дозволяють автоматично укладати такі посилання, заповнюючи відповідні поля в запропонованих картках або таблицях.

Зважаючи на викладене, вважаємо, що авторам і редакціям періодичних наукових видань під час формування бібліографічних описів з метою складання пристатейних списків посилань варто було б користуватись однією з систем, що використовуються світовими наукометричними базами даних. У першу чергу це стосується тих видань, які мають зарубіжну сферу розповсюдження (відповідно до власного свідоцтва про реєстрацію друкованого засобу масової інформації України), тобто його виготовляють з метою розповсюдження за кордоном, для перевидання зарубіжними видавцями чи опрацювання міжнародними наукометричними базами даних.

Дійшовши таких висновків, робоча група підготувала проект звернення до Департаменту атестації кадрів (далі ДАК) МОНмолодьспорт України з питань оформлення пристатейних списків літератури у наукових фахових періодичних виданнях (оскільки саме цей Департамент перебрав функції Вищої атестаційної комісії України після її ліквідації). У зверненні, зокрема, було зазначено: "Основним свідченням високого рівня та світового визнання наукового журналу є його входження до міжнародних реферативних і наукометричних баз даних. Отже, вітчизняні вимоги до періодичних наукових фахових видань не повинні суперечити вимогам цих баз. Однак дотримання вимог стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 "Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1 — 2003, *IDT*)" під час оформлення пристатейних списків унеможливило прийняття українських журналів до світових баз".

На той час ДАК України уже підготував та запропонував до громадського обговорення новий проект Положення про наукові фахові видання. Цей проект значною мірою дублює попередні, чинні зараз вимоги, і не

відповідає сучасним світовим вимогам до наукової періодики, а також стану розвитку інформаційних і видавничих технологій. На жаль, у ньому, як і у чинному Положенні, містився пункт щодо необхідності "дотримання вимог до редакційного оформлення фахового видання згідно з чинними стандартами України". У зверненні, що його після розгляду Науково-видавничою радою було направлено на ім'я голови ДАК В.Ф. Бондаренка за підписом академіка НАН України Я.С. Яцківа, було запропоновано викласти цей пункт у такій редакції: "Дотримання вимог до редакційного оформлення наукового фахового видання згідно з чинними державними стандартами України. Оформлення пристатейних списків посилань відповідно до вимог міжнародних наукометричних систем".

До цієї пропозиції було надано детальне обґрунтування, відповіді поки що не одержано.

Запропонований ДАК проект вимог до наукових фахових видань було обговорено на засіданні Громадської ради при Державному агентстві з питань науки, інновацій та інформатизації України, яке відбулось 16 березня 2012 року. На засіданні головою Науково-видавничої ради НАН України академіком НАН України Я.С. Яцківом та ученим секретарем Науково-видавничої ради НАН України А.І. Радченко було представлено інформацію щодо стану української наукової періодики взагалі та НАН України зокрема. Результати цього аналізу опубліковані у "Віснику Національної академії наук України" (Яцків Я.С., Радченко А.І. Про ефективність видання наукових журналів в Україні // Вісн. НАН України. — 2012. — № 6. — С. 62—67). Тут наведу лише один промовистий факт — серед 19 наукових українських журналів, для яких обраховується імпаکت-фактор, 18 видає Національна академія наук України та її установи.

Також членам Громадської ради було представлено результати опрацювання Науково-видавничою радою НАН України нового проекту вимог до наукових фахових видань, публікації в яких враховуються під час захистів дисертації на здобуття ступеня кандидата чи доктора наук. Детальні зауваження до конкретних формулювань вимог передані до Громадської ради у письмовому вигляді.

Коротко викладу тут основний зміст наданих зауважень. По-перше, ці вимоги взагалі не враховують стандарти світових наукометричних і реферативних баз даних, а саме — вимог до оформлення пристатейних переліків посилань, вимог до оформлення резюме до статей, а також щодо обов'язкової для сучасного наукового періодичного видання наявності робочого, постійно оновлюваного електронного ресурсу з англійською частиною (з англійським інтерфейсом, переліком і анотаціями статей, допоміжною інформацією).

По-друге, жодної уваги не приділено питанням співіснування паперових і електронних видань, зокрема, обрахунку тиражів для цих видань, здійснення розсилки чи забезпечення наявності їхніх контрольних примірників у всіх провідних наукових вітчизняних бібліотеках (відповідно

до Закону України та постанови Кабінету Міністрів України щодо обов'язкового контрольного примірника та його доставляння). Також осторонь залишився той факт, що електронне видання не підлягає в Україні державній реєстрації, отже не є легітимним (відповідно, не може надати Свідоцтва про державну реєстрацію, не відповідає вимогам до фахових видань і "не придатне" для опублікування результатів дисертаційних досліджень). Але ДАК не звертає на це уваги і формує для електронних наукових видань окремий перелік.

По-третє, усі вимоги спрямовані на оцінювання формального боку організації роботи видання і жодним чином не враховують його наукової вартості. Тож фактично за цими вимогами можна оцінити лише роботу редакції — наскільки сумлінно її працівники виконують розсилку контрольних примірників, наповнюють сайт, подають матеріали в електронному вигляді до НБУВ чи "Джерела", наскільки активно вони прагнуть включення видання до світових інформаційних агрегаторів, вправно можуть відредагувати англомовний текст або зробити переклад і т. п. При цьому справді успішне функціонування наукового журналу не надає йому, з погляду ДАК, жодних "бонусів" — порядок формування переліку наукових фахових видань України не передбачає автоматичного визнання фаховими видань з імпаکت-фактором.

І основне: наукове фахове видання чомусь повинна затверджувати до друку вчена рада наукової установи-засновника. А для чого тоді поважна редакційна колегія з обов'язковими іноземними фахівцями і так само обов'язковими штатними працівниками установи-засновника (вочевидь, вони ж є і членами вченої ради)? Які ж тоді повноваження редакційної колегії?

Найоптимальнішим виходом з цієї ситуації була б повна відмова від будь-якого переліку, складеного за формальними ознаками. В Україні зараз простіше створити нове видання й ініціювати його включення до переліку фахових, ніж навчити науковців належним чином представляти результати власних досліджень. Адже багато з цих "наукових фахових" видань створюється лише тому, що в установі є багато здобувачів наукових ступенів, а для захисту слід опублікувати належну кількість статей. Тобто, науковці перейняті задоволенням одних формальних вимог (до фахового видання) задля задоволення інших (необхідна для захисту чи атестації кількість публікацій). Таким чином, стаття виникає не тоді, коли є, що повідомити, а тоді, коли науковець реалізує кар'єрні амбіції. Отже, публікація перестає бути однією з завершальних ланок наукової роботи і засобом комунікації, а перетворюється на спосіб одержання звання, посади, більшої платні тощо.

Може, варто, нарешті дати можливість працювати спеціалізованим вченим радам із захисту кандидатських і докторських дисертацій, довіривши їм оцінювати наукову значущість і повноту представлення спільноті результатів досліджень, а не контролювати, щоб видання з публікацією було внесено до переліку фахових в Україні за відповідними спеціаль-

ностями? Вивільнені кадри та кошти можна було б спрямувати на запровадження національного індексу цитованості.

Викладені пропозиції та зауваження було обговорено Громадською радою, доопрацьовано й офіційним листом направлено на ім'я голови Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України академіка НАН України В.П. Семиноженка. У цьому ж листі викладено пропозицію як вихідні вимоги до наукового фахового видання використовувати 16 основних критеріїв, розроблених фахівцями наукометричної системи *Scopus*. Ці критерії дозволяють оцінити п'ять основних характеристик сучасного наукового видання: редакційну політику, зміст, репутацію видання, регулярність його виходу та доступність он-лайн.

Однак зараз ухвалено той "Порядок формування Переліку наукових фахових видань України", який був затверджений рішенням атестаційної колегії МОНмолодьспорту України 29.03.2012 без будь-яких змін.

Вочевидь, саме цей порядок і нормуватиме життя української наукової періодики, що створюється для оприлюднення результатів дисертаційних досліджень. Він планується до запровадження з липня 2013 року (з другого півріччя), коли ДАК скасує "старий" перелік наукових фахових видань і на підставі наданих редакціями документів укладе новий.

Що ж нового міститься у цьому переліку? Подаю нові вимоги зі своїми короткими зауваженнями.

Усі видання, що відповідають вимогам порядку, можуть бути внесені до Переліку наукових фахових видань терміном на п'ять років.

На вчену раду установи-видавця покладено не тільки обов'язок затверджувати кожне число видання до друку, але й ухвалювати рішення щодо розміщення його у мережі Інтернет.

За умови тиражування понад 100 примірників редакція повинна надавати періодику не тільки у шість провідних наукових бібліотек України, але й у бібліотеки національних галузевих академій наук (не вказано при цьому — усіх чи відповідно до спеціальності). Паперові та електронні видання підтверджують факт відповідної розсилки, надаючи до МОНмолодьспорту "реєстр надсилання до одержувачів обов'язкового безоплатного примірника малотиражних видань (до 100 примірників), підписаний уповноваженою особою". (Якою саме особою — відповідальним секретарем видання, головним редактором, головою вченої ради, матеріально відповідальним установи-видавця, працівником поштової служби, представником інтернет-провайдера? І що робити тим, у кого тираж значно перевищує 100 примірників? Чи їх стосується цей пункт?).

Згідно з Порядком, обов'язковою є наявність веб-сторінки видання у мережі Інтернет з рефератами статей англійською мовою у режимі он-лайн. Це попри обов'язкове "розміщення електронної копії наукового фахового видання на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі "Наукова періодика України" безоплатно (для періодичних друкованих наукових фахових видань)". Цікаво, електронних

видань це не стосується, чи для них це платно? При цьому друковане видання повинно у клопотанні до МОНмолодьспорт вказати "електронну адресу веб-сторінки видання у мережі Інтернет", а для електронного така вимога відсутня, натомість воно має подавати разом з клопотанням "два зброшуровані примірники номера видання на паперовому носії".

Новими вимогами є також "обов'язкове здійснення редколегією внутрішнього та зовнішнього рецензування" та "випуск не менше одного номера на рік англійською мовою або випуск номерів видання українською та англійською мовами одночасно або супроводження публікацій розширеними анотаціями англійською мовою". Справді гарною і єдиною, що відповідає світовим вимогам, є саме ця остання — супроводження публікацій розширеними анотаціями англійською мовою. Варто лише було зазначити, що анотація повинна бути структурованою та містити відомості про автора (авторів) і місце його (їх) роботи, назву публікації, мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки та ключові слова.

"Подані документи розглядаються відповідною експертною радою (радами) з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОНмолодьспорту.

У разі наявності позитивного висновку експертної ради (рад) з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОНмолодьспорту матеріали подаються на розгляд Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту для прийняття рішення.

Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту про включення наукових (зокрема електронних) видань до Переліку наукових фахових видань України затверджується наказом МОНмолодьспорту та оприлюднюється в офіційному друкованому виданні МОНмолодьспорту і на сайті Міністерства."

Завершити статтю хочу наведенням чинних у Російській Федерації Критеріїв для внесення до Переліку провідних наукових журналів та видань, що рецензуються, в яких повинні бути опубліковані основні наукові результати дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук. Цього разу без коментарів.

"Достатня умова. Внесення поточних номерів наукового періодичного видання чи його перекладної версії іноземною мовою хоча б в одну із систем цитування *Web of Science, Scopus, Web of Knowledge, Astrophysics, PubMed, Mathematics, Chemical Abstracts, Springer, Agris, GeoRef.*

Необхідна умова. Дотримання науковим періодичним виданням (як традиційним, так і наявним тільки в електронній формі) всіх нижчеперерахованих критеріїв:

1. Наявність інституту рецензування (для експертної оцінки рукописів).
Обов'язкове подання редакцією рецензій за запитами авторам рукописів і експертним радам у ВАК.
2. Інформаційна відкритість видання. Наявність електронної версії в Інтернеті. Анотації статей, ключові слова, інформація про авторів повинні

бути у вільному доступі в Інтернеті англійською та російською мовами, повнотекстові версії статей у вільному доступі чи доступними тільки для передплатників не пізніше ніж через рік після виходу журналу.

3. Регулярне надання інформації про опубліковані статті за встановленою формою до системи Російського індексу наукового цитування.

4. Обов'язкове зазначення складу редакційної колегії чи ради із зазначенням наукового ступеня та вченого звання на сайті наукового періодичного видання.

5. Рекомендовано зазначати місце роботи всіх авторів і контактну інформацію для листування в періодичному виданні та Інтернеті.

6. Суворі періодичність. Претендент повинен подати не менше двох останніх випусків свого видання.

7. Наявність у всіх статтях пристатейних бібліографічних списків у форматі, що обраний журналом з передбачених чинним ГОСТом.

8. Наявність ключових слів для кожної публікації.

9. Наявність і суворе дотримання опублікованих правил подання рукописів авторами.

10. Відсутність плати за опублікування рукописів аспірантів.

11. У разі відмови в публікації статті редакція зобов'язана надати автору мотивовану відмову.

12. Наявність *ISSN*.

13. Наявність передплатного індексу ВАТ «Роспечать» та/або Об'єднаного каталогу «Пресса России» та/або Каталогу Російської преси «Почта России» (не для електронних видань). Для електронних видань обов'язковим є реєстрація видання в НТЦ «Информрегистр»."